

Надійшла до редакції 26 жовтня 2012 р.

УДК 327(4)+297

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА МУСУЛЬМАНСЬКІ МІГРАНТИ: МОЖЛИВІСТЬ ПОРОЗУМІННЯ

М. М. Касьянова, А. С. Аксьонова

Реферат. У статті розглядаються проблемні аспекти процесу інтеграції та адаптації мусульманської іммігрантської громади до приймаючого європейського суспільства. Існуючі проблеми інтеграції розглядаються в контексті приналежності великої кількості європейських мусульман до фундаменталістської ісламської доктрини, агресивність якої підтримується радикальними засобами реалізації власних потреб та все більшою політизацією ісламу в межах Європейського регіону.

Ключові слова: ісламський фундаменталізм, Європа, мусульманська громада, радикалізм, політизація ісламу, екстремізм і тероризм.

Європейський регіон сьогодні є відносно впливовим, розвинутим і політично стабільним регіоном. В той же час Європа представляє собою регіон зі старіючим населенням, кількість якого постійно зменшується. На відміну від країн Європи, в країнах, що характеризуються відносною бідністю та політичною нестабільністю проживає молоде та постійно зростаюче населення, яке в умовах нерозвиненості своїх країн вимушене емігрувати з метою покращення умов власного життя. Таким чином, об'єктом таких міграційних процесів стають саме країни Європи, що завдяки своїм економічним, політичним та соціальним умовам стали основним пунктом призначення сотен тисяч мігрантів з різних країн світу.

Те, що особи, мігруючи до Європи від свого переселення отримують лише вигоди не для кого не є секретом, та відкритим залишається питання, що саме вони самі приносять до Європи: користь чи загрозу, дешеву робочу силу чи поштовх до дестабілізації, стають частиною населення чи формують свого роду небезпечну політичну силу? Особливо це питання стосується представників найбільшої меншини Європи – мусульман, оскільки сьогодні іслам все частіше пов'язують з поняттями фундаменталізму та радикалізму, релігійною нетерпимістю та насильницьким нав'язуванням релігії мусульман всьому світу.

Значний внесок у розуміння коренів саме ісламської доктрини зробили А. Журавський [1], Ф. Ацамба та С. Кирилін [2], Г. Грюнебаум [3], Г. Керімов [4], М. Родіонов [5]. Провідними дослідниками проблеми саме ісламського фундаменталізму та радикалізму є І. Добаєв [6], О. Ігнатенко [7], Л. Баширов [8], роботи яких розкривають сутність та особливості фундаментального та радикального ісламу. Дослідження ряду авторів, серед яких В. Наумкін [9], А. Пономарева [10], О. Трофімова [11], О. Четверікова [12] стосуються безпосередньо процесу інтеграції та асиміляції мусульман в європейське суспільство. Значний вклад у дослідження моделей інтеграції, вироблених безпосередньо країнами Європи зробила Ю. Нетесова [13].

Метою запропонованої статті є дослідження місця та ролі «агресивного» політичного ісламу в європейському регіоні, з урахуванням його фундаментального та радикального проявів.

Іслам як соціальне явище являє собою, в очах його прихильників, не тільки універсальну релігійну систему, в рамках якої в ході історичного розвитку в склад-

ному взаємозв'язку знаходилися різні школи і напрямки мусульманського богослов'я, але і модель ідеальної організації суспільства, яка може розглядатися в трьох різновидах: традиціоналістській, модерністській та фундаменталістській [14]. Остання ж вважається найагресивнішою та найнебезпечнішою, оскільки визначається тим, що її прихильники виступають за те, щоб "очистити" мусульманську релігію від будь-яких нововведень і повернути її до того стану, в якому вона перебувала в епоху пророка Мухаммеда, оскільки протягом століть іслам спотворювався, до нього весь час привносилися нові елементи, в тому числі ті, що суперечать споконвічному мусульманському вченню [15]. Згідно з цим фундаменталізм, синонімами якого також можуть бути поняття «салафізм», «ісламське відродження», «ривайвелізм», «мусульманський інтегризм» [16], набуває ознак не тільки релігійної, але й політичної течії.

Політичність салафізму, або фундаменталізму, як ми вже звикли його називати, виникає у тому випадку, коли ми починаємо розглядати його з двох різних боків: якщо в першому випадку мова йде про теорію відродження ідеальної ісламської держави VII ст., заснованої пророком Мухаммедом, то в другому слід говорити про боротьбу фундаменталістів за захоплення влади насильницьким шляхом і затвердження політичної моделі держави, що базувалася б на шаріаті [17].

До того ж сучасні салафітські (фундаменталістські) угруповання у своїх світоглядних установах від представників інших ідейних течій в ісламі відрізняються тим, що «в їх вченні присутні два неодмінних, системоутворюючих, властивих салафізму положення – про такфір і джихад». Такфір – це звинувачення в невірстві всіх тих, хто не згоден із салафітами. Причому, невірними визнаються не тільки немусульмани, але і всі ті мусульмани, які не дотримуються тієї, специфічної інтерпретації ісламу, яку салафіти проголошують єдино правильною. Джихад трактується ними як збройна боротьба проти невірних, що представляє собою обов'язок кожного мусульманина [18].

Для остаточного усвідомлення ступеню загрози, яку може нести в собі фундаменталізм, слід розуміти співвідношення між згаданими вище ідейними течіями ісламу (традиціоналізм, фундаменталізм, модернізм) і ісламським радикалізмом (ісламізмом), який в свою чергу існує на двох рівнях – помірному і ультра радикальному [19].

Отже, традиціоналісти виступають за збереження ісламу таким, яким він склався в період добуржуазних соціально-економічних, політичних і культурних інститутів і уявлень. Вони протидіють будь-яким змінам як у релігійній сфері, так і в суспільному житті [20]. Модерністи прагнуть реформувати, пристосувати мусульманську догматику до потреб сучасного розвитку, відкидаючи або замовчуючи одні положення і розвиваючи інші [21]. Але, як бачимо, на відміну від фундаменталізму, жодна з цих течій не претендує на звання насильницької політичної сили.

Говорячи про ісламський радикалізм або, як його ще називають, ісламізм, слід одразу зазначити, що він в своїх крайніх проявах, якими є безпосередньо екстремізм і тероризм, є характерним не тільки для салафізму, проте радикальні (або екстремістські) ідеї, що містяться саме в салафітській спадщині, в разі відродження цієї спадщини або її імплантації в суспільну свідомість представляють собою найбільшу небезпеку [22].

Стосовно ж самого визначення терміна «ісламський радикалізм» слід зазначити, що сьогодні його все частіше пов'язують з «політичним ісламом», тобто визначають як засіб досягнення політичних цілей. Таким чином, коли ми говоримо про «ісламський радикалізм», мова, перш за все, йде про реалізацію проекту по створенню політичних умов для застосування виключно ісламських (шаріатських)

норм суспільного життя у всіх сферах людської життєдіяльності [23]. У свою чергу О. Ігнатенко кваліфікує «ісламізм» «як ідеологію та практичну діяльність, що орієнтовані на створення умов, при яких соціальні, економічні, етнічні та інші проблеми і суперечності будь-якого суспільства (держави), де наявні мусульмани, а також між державами, будуть вирішуватися виключно з використанням ісламських норм, прописаних в шаріаті (системі нормативних положень, виведених з Корану і Сунни)» [7]. Як соціально-політична практика ісламізм виступає інструментом конкретних політичних сил, засобом і одночасно способом тиску на політику [25].

Цікавим є те, що ісламський фундаменталізм виник як реакція на соціально-економічні, політичні умови, що склалися в арабських країнах через процеси секуляризації, зумовлені впливом саме західного світу [26]. Починаючи з XIX ст. він вже діє з метою надати глобальному мусульманському соціуму (ісламській нації) імпульс розвитку, щоб зробити його конкурентоспроможним відносно саме Заходу [27]. До того ж згідно з доктриною першої радикальної ісламської політичної організації «Брати-мусульмани», яка виникла в Єгипті ще в 1928-1929 [28], саме Європа оцінюється як винуватиця усіх пороків, принесених народам Сходу [29]. Таким чином, тут вже явно простежується вороже ставлення фундаменталізму як до європейських цінностей так і до європейської цивілізації в цілому, проте, не дивлячись на це представники мусульманської діаспори продовжують мігрувати до європейських країн, стаючи ваговою ланкою європейського населення та формуючи таким чином тверде підґрунтя для своєї ідейно-практичної політичної діяльності. Іншими словами, саме міграція допомагає мусульманам реалізувати їх проект зі створення єдиної мусульманської держави. Згідно з цим Захід вважається одночасно як головним ворогом, так і конкурентом, а політичний іслам концентрується на антизахідних та антиліберальних настроях.

Пояснюється це тим, що еволюція поведінки європейських мусульманських громад в сучасному світі пов'язана саме з «новим поколінням» мусульман, свідомість яких характеризується певного роду подвійністю. Тобто, з одного боку, вони більшою мірою зворушені європейською культурою і чудово говорять на мові країни проживання. Але, з іншого, — релігійність їх виявляється в більш суворій вірі, що розуміється як повернення до первісної чистоти ісламу, що іноді приймає форму фанатичного вірування [30].

На сучасному етапі представляється можливим говорити про три покоління мусульман Європи, серед яких лише найстарше демонструє відносно лояльне ставлення до приймаючої сторони [31]. Пов'язано це може бути з тим, що для мігрантів першого покоління питання релігії не стояли на першому місці. Спочатку їм треба було вирішити певні матеріальні завдання, питання трудової зайнятості, місця проживання тощо [32]. Ситуація ж з сучасними мігрантами складається дещо по-іншому, оскільки зараз молодь відчуває себе в Європі як удома і прагне відкрито зайняти європейський інтелектуальний і соціальний простір, але саме для того, щоб з ними рахувалися, як з мусульманами, і щоб мати можливість зберігати вірність глибинним ісламським цінностям. Сутність цього виражається формулою: «жити своєю вірою саме в Європі» [33].

Унаслідок міграційних процесів Великобританія стала притулком вихідців з Індії і Пакистану; у Франції значно збільшилося представництво алжирців і марокканців; Німеччина поповнилася мігрантами з Туреччини, з якою країну пов'язували союзницькі стосунки в період Першої світової війни і нейтрально-доброзичливі практично до кінця Другої світової [34]. Нідерланди успадкували від своїх колишніх колоній мусульман зі Сурінама, до них приєднуються північно-африканці, в основному марокканці, а також турки. Марокканці і турки є основою мусульмансь-

кого населення Бельгії. У Іспанії переважають вихідці з Марокко, а також студенти з Близького Сходу, мусульмани в Італії представлені різними регіонами — Туніс, Єгипет, Сомалі, Марокко, Еритрея і Албанія [35]. Таким чином, на сьогодні в Європі, згідно з різними підрахунками міграційних служб і експертними оцінками, мешкає більше 20 мільйонів мусульман [36]. За деякими підрахунками, що враховують також приблизну кількість нелегальних іммігрантів, ці кількісні характеристики взагалі переходять межу 40 мільйонів.

Слід зазначити, що збільшення числа мусульман у Європі сприяє виникненню суперечностей між консервативними цінностями ісламу і традиційно світським європейським лібералізмом. Зростає напруженість між європейцями і мусульманами, з'являється радикальний ісламізм, який виражається, зокрема, у вигляді протесту молоді [36].

Відбувається це здебільшого через те, що мусульманські громади, як правило, не інтегруються в соціально-культурний простір країни проживання і не асимілюються. У багатьох країнах Європи утворюються національні анклавні іммігрантів, що не адаптувалися до світського європейського суспільства, а їх інтереси все частіше суперечать законам і традиціям країни проживання [38]. Іншими словами, мусульмани не сприймають європейські демократичні і правові норми і живуть за законами шаріату, дотримуючись своєї системи цінностей. Така тенденція до концентрації іммігрантів в окремих районах посилюється, оскільки таким чином легше зберігати мусульманську ідентичність при заселенні "чужої" території анклавними вкрапленнями. Не виключено, що в майбутньому такі утворення будуть претендувати на отримання певної автономії [39]. Вже зараз мусульманські спільноти в європейських країнах є "державою в державі", їх політична активність тільки зростає.

Така ситуація сприяє розповсюдженню в Європі ісламофобських настроїв, які в останні роки отримали особливого поширення [40]. Наприклад, згідно з опитуваннями, у Великобританії лише 23% мусульманського населення позитивно ставляться до своїх співгромадян-немусульман і 62% негативно, в Німеччині відповідно 29 і 60%, у Франції — 41 і 58%. Оцінка немусульман мусульманами набагато краще в Іспанії — 49 і 23%, проте серед корінних іспанців лише 23% вважають, що вони знаходяться в добрих відносинах з мусульманами, а 83% асоціюють іслам з фанатизмом [11].

Згідно ж з опитуваннями, проведеними в Європі Національним дорадчим комітетом Франції з прав людини про ставлення до релігій, до християнства поставилися позитивно 52% і негативно 13% європейських респондентів, до іудаїзму відповідно — 30 і 20%, до ісламу — 23 і 66%. Коли в Німеччині в ході опитування респондентів запитали, про що вони думають, коли чують слово *іслам*, 93% відповіли: «гноблення жінок», 83% — «тероризм», 82% — «радикалізм» [30].

Отже, все більша кількість мусульман вважають за краще жити в рамках власної громади, виключно за своїми законами і навіть не говорити на мовах країн свого проживання. Саме цим поведінка мусульман докорінно відрізняється від поведінки інших меншин (китайських, індійських, східноєвропейських тощо), які, зберігаючи свої культурні традиції і своєрідність, все ж прагнуть адаптуватися та інтегруватися в те суспільство, в якому вони нині проживають [12].

Процес можливого вирішення проблем, пов'язаних з представниками мусульманської діаспори ускладнюється тим, що в Європі немає єдиного офіційного представницького органу мусульман, з яким держава могла б вести діалог [14]. Замість цього громадська організація європейських мусульман реалізується через громадські рухи і релігійні громади, які все активніше включаються в суспільно-

політичне життя Європи [45]. Мусульманські організації існують як на місцевому ("Ісламська рада Німеччини", "Союз мусульманських організацій Швейцарії", "Союз ісламських діаспор і організацій Італії" і т.д.) [11], так і на загальноєвропейському рівнях ("Союз ісламських організацій в Європі", "Європейська ісламська рада", "Ісламська місія, Ісламський заклик, Ісламський європейський клуб" і т. д.) [30]. До того ж, на сьогоднішній день ісламські фундаменталістські організації й угруповання створили велику мережу своїх представництв у країнах Європи, які під вивіскою громадських організацій, комерційних фірм та інших структур проводять активну діяльність по вербуванню нових членів, ідеологічній обробці мусульманської діаспори, проводять різного роду пропагандистські кампанії на підтримку своїх прихильників у різних державах [29].

Оскільки питання про релігійні свободи сьогодні стало найактуальнішим, до того ж їх пропаганда проходить під гаслом боротьби з релігійною дискримінацією, більш радикальні мусульманські організації скористалися цим, щоб створити, наприклад, «Мусульманський Парламент» у Великобританії, який ставить перед собою мету, як вказується в його документах, «перетворити мусульманське населення Великобританії в організоване співтовариство, що переслідує мети ісламу», які повинні бути вище всіх інших [30].

Відстоюють подібні організації вимоги стосовно відправлення ритуальних молитов у робочий час, перегляду робочого дня впродовж місяця рамадан, на час релігійних свят вимагають надати їм відпустки. Мусульманські суспільства висловлюють також бажання мати свої власні кладовища. Батьки відмовляються віддавати своїх дітей в змішані школи, відстоюючи таким чином бажання здобувати освіту, пронизану повагою до релігії і власних духовних цінностей.

Таким чином, зазначимо, що, виставляючи суспільству свої вимоги, мусульмани так чи інакше впливають на соціально-політичні основи країни свого проживання. До того ж, домогтися реалізації власних вимог представники мусульманської діаспори далеко не завжди намагаються за допомогою створених ними інституцій чи організацій. Дуже часто звернення до агресивних дій, все ж таки, превалює над мирним вирішення потреб. Прикладами можуть слугувати масові акції британських мусульман у фабричних містах середньої Англії в 2001 р., масові демонстрації французьких мусульман під час виборів у Франції у 2002 р., реакція іранських мігрантів на заарештування французькими спецслужбами у червні 2003 року членів опозиційної організації «Моджахеди іранського народу», що в ряді випадків закінчилася самоспаленням або спробами самоспалення, до того ж такі випадки були зафіксовані не тільки у Франції, але й у Великобританії та Швейцарії [30]. Взимку 2003–2004 р. було проведено широкомасштабні акції європейських мусульман, які були спрямовані проти заборони французьким міністерством освіти носіння хіджабу в освітніх закладах [30]. На початку листопада 2005 року в передмістях Парижа почалися масові зіткнення мігрантів арабського походження з поліцією, пов'язані із загибеллю двох арабських підлітків, які, тікаючи від поліцейського патруля, сховалися на трансформаторній підстанції, де і загинули від удару струмом [22]. Останнім серед найбільш масштабних мусульманських виступів була акція в вересні 2012 року, що була спровокована фільмом «Невинність мусульман», який за словами самих мусульман «ображає пророка Мухамеда та мусульманську релігію» [23].

Для вирішення мусульманської проблеми слід ураховувати факт створення мусульманами своїх власних ісламських політичних партій. Однак тут слід розрізнити два «типи» партій [54]: ті, які формуються мігрантами та їх нащадками (це, здебільшого, стосується Західної Європи) і партії мусульманських меншин, що

проживали в країні протягом тривалого історичного періоду (яскравим прикладом можуть слугувати Балкани). У другому випадку, мусульманські партії вже відіграють помітну роль у політичному житті країни, але слід зазначити, що вони, в першу чергу, є партіями національних меншин. Це, наприклад, «Демократична партія албанців» в Македонії, яка отримала на виборах 2011 року вісім місць у парламенті країни, або етнічна турецька партія «Рух за права і свободи» в Болгарії [13].

У Західній Європі [11] мусульманські партії формуються іммігрантами та їхніми нащадками з країн Близького Сходу, Африки та Азії. У Великобританії «Партія Поваги», яка була заснована в 2004 році на знак протесту проти війни в Іраку, перемагала на місцевих виборах і навіть брала участь у виборах до Європарламенту. У жовтні 2012 року на муніципальних виборах в Брюсселі два мандати отримали представники партії «Іслам», яка фокусує свою увагу на релігійній тематиці і виступає за радикальні заходи з кінцевою метою перетворення Бельгії в ісламську державу (до того ж ще в травні 2003 р. У Бельгії "Parti de la Citoyennete et Prosperite" (РСП, Партія громадянства й процвітання), яка проповідує радикальний іслам, набрала понад 8 тисяч голосів на виборах в Брюсселі [11]).

У липні 2001 р. вперше до складу болгарського уряду було включено мусульман, які зайняли пости міністра сільського господарства і міністра з надзвичайних ситуацій, а також помічників міністрів фінансів, економіки, будівництва, навколишнього середовища і оборони [11].

Таке положення справ особливо має насторожувати країни з максимальною кількістю мусульманського населення, такі як Франція або Бельгія, оскільки мусульманське населення цих країн, що постійно збільшується і, таким чином, становить вагомую частину електорату буде лише сприяти тому, щоб мусульманські партії почали відігравати вагомую роль в політичному житті цих країн.

Однак в якості електорату чи рушійної сили мусульманське населення використовується не лише безпосередньо ісламськими партіями, але й європейськими політиками, що включають інтереси цих громадян у свої передвиборні програми.

Прикладом можуть слугувати вибори канцлера Німеччини, в результаті яких Герхард Шредер вдруге зайняв цю посаду [19]. За попередніми оцінками того періоду червоно-зелена коаліція повинна була провалитися на виборах до Бундестагу, отже потрібен був «хід конем». Цей хід було знайдено в обіцянці Шредера турецькому президенту зробити все можливе для скорішого вступу Туреччини до Євросоюзу (навіть не дивлячись на всі можливі складнощі цього питання). Обіцянки Шредера були спрямовані не стільки жителям Туреччини, скільки до турків, що проживали в Німеччині. В результаті 600 000 мусульманських виборців забезпечили перемогу червоно-зеленої коаліції (без їх голосів перемога була б неможливою).

На тлі таких явищ відбувається формування ідеологічного підґрунтя європейського мусульманства, так званого європейського ісламу, основна теза якого полягає в тому, що мусульмани не повинні замикатися у своїх гетто, тобто вони повинні брати активну участь у суспільно-політичному житті Європи, тим самим сприяючи поширенню ісламу [13].

Однак притаманні ісламському фундаменталізму і радикалізму ідеї «світової ісламської революції» і «світової арабської імперії» все більше беруть на озброєння діючі на міжнародній арені ісламські неурядові релігійно-політичні організації, що сповідують екстремізм та використовують терористичні методи. Для цих ісламістських організацій є характерним агресивне відношення до європейсько-християнських духовних цінностей, використання ісламу як революційної ідеології, проповідь шариатського егалітаризму і суворих правил суспільного життя, обов'язкових для «істинних» мусульман, що перетворює віру в радикальну ідеологію. [61]. Таким

чином Європа стала ареною діяльності ісламських терористів, що організували вибухи в Мадриді і Лондоні, а також вбивство голландського режисера Тео Ван Гога в Амстердамі. При цьому тероризм породжується не тільки внутрішніми причинами, але й тими процесами, які відбуваються всередині мусульманських громад Європи [12]. В Іспанії в 2004 році під час вибуху 4 поїздів загинула 191 людина. У Лондоні під час вибуху в метро в 2005 році загинуло 56 осіб. Тільки в 2010 році ісламськими радикалами скоєно 651 терористичних актів, від яких загинуло 1907 осіб [13]. Велика кількість мусульман, що прийняли участь у терористичній атаці на США 11 вересня 2001 р., були мусульманами з європейських країн. Їх світогляд формувався в Європі, де склалися сприятливі умови для поширення ідей радикального ісламу, який заперечує ліберальні і демократичні цінності [14].

На думку вітчизняного дослідника радикального ісламу І. Добаєва, радикалізовані і агресивні інтерпретації ісламу виявляються в певному сенсі плодом специфічних умов Заходу, і особливо Західної Європи. У цьому зв'язку можна стверджувати, що в силу низки об'єктивних і суб'єктивних причин і факторів Європа перетворилася на своєрідний інкубатор терористичних кадрів з числа мусульманської молоді [6]. Тобто він стверджує, що сьогодні існує більше можливостей і підстав для формування ісламістського радикалізму в передмістях Парижа, Мюнхена, Лондона чи Амстердама, а не в Карачі, Каїрі, Джакарті або Джидді [6]. З цим можна погодитися, але слід додати, що не Захід винуватий в тому, що своїми «специфічними умовами» він провокує ісламістів проводити агресивні дії. Специфічність західних умов життя міститься лише в тому, що вони є відмінними від умов мусульманської цивілізації, а отже країни Заходу не здатні задовольнити повністю усі потреби мусульманського населення, що проживає на території країн Європи, хоча й вони і роблять для цього все можливе через страх бути звинуваченими, наприклад, в расизмі. Таким чином, Європа сама по собі не може бути «інкубатором терористичних кадрів», вона не є винуватою в тому, що щодня в межах її території діють особи, які «їдуть до чужого монастиря зі своїми правилами», не бажаючи інтегруватися, не бажаючи адекватно сприймати навколишню культуру та традиції, і вважаючи, що саме Європа має йти їм на зустріч (а не навпаки) та виконувати будь-які їхні забаганки, забувши про власні порядки та закони.

Причиною таких поглядів мусульман є те, що іслам історично утвердився як релігія більшості, в ньому не закладено інструменту пристосування мусульманської умми до ролі групи меншості [11]. Іншими словами, іслам, згідно з його ідеологією, не може бути адаптованим до секулярного суспільства, саме це суспільство має пристосуватися до ісламу та його особливостей.

Саме тому ми маємо всі підстави вважати, що радикалізації іммігрантів-мусульман у Європі сприяло різноманіття спроб інтегрувати їх у суспільство: у більшості європейських країн невдала політика інтеграції призвела лише до відторгнення мігрантів корінним населенням [18].

Європа виробила декілька основних моделей відносин з іммігрантськими громадами [19]. Це французька модель асиміляції, згідно з якою іммігранти повинні повністю сприйняти культуру більшості, британська модель мультикультуралізму, згідно з якою іммігрантам надається право зберігати свою культуру, лише поважаючи закон, а також нині вже пішла в минуле німецька модель гастарбайтерства, яка передбачала, що більшість іммігрантів в перспективі покинуть країну [20].

Якщо говорити про кожен модель окремо, то слід звернути увагу на те, що головним завданням політики Франції щодо "внутрішнього" ісламу було інтегрування його в суспільно-культурне життя країни, але в рамках існуючих демокра-

тичних цінностей і світського характеру держави [11]. Згідно французької моделі новоприбулі мігранти можуть легко стати членами республіканського товариства, якщо не будуть демонструвати в публічній сфері маркери своєї етнічної чи релігійної приналежності. Іншими словами, належність до французького суспільства пов'язана не з певним етнічним походженням або релігійним віросповіданням, а з рішенням не ставити це походження чи віросповідання вище світської республіки [12].

Однак велика кількість іммігрантів вважає ідею формування французької ідентичності односторонньою і в чомусь навіть примусовою, і як результат з цього випливає явна проблема, пов'язана із сумісністю мусульманської релігії з демократичними цінностями країни перебування і вимогами, що пред'являються світською державою [13].

Ставлення до іммігрантів у ФРН завжди будувалося на економічній базі [14]. Підхід до іммігрантів можна виразити однією фразою — «або влаштуйтеся на будь-яку роботу, або кидай країну». Переселенці повинні дотримуватися конституції, дотримуватися норм і цінностей соціуму, що їх прийняв, володіти німецькою мовою та не проявляти особливої релігійності. Основний акцент робиться на рівні освіти і знанні німецької мови. Ось чому громадянство, в першу чергу, надають тим, хто закінчив школу, отримав диплом про професійно-технічну освіту або пройшов навчання в рамках відповідних федеральних програм [15]. Інтеграційна модель Німеччини не дозволяє отримувати громадянство в третьому поколінні і фактично є сегрегаційною [76]. Можна сказати, що даний фактор посилює проблему адаптації до німецького суспільства і створює підґрунтя для соціальної напруженості та організації расистських і неонацистських акцій.

У Великобританії ж навпаки влада з самого спочатку не прагнула використовувати мігрантів як робочу силу [17]. Історично у Великобританії не було проекту, спрямованого на стирання етнічних, конфесійних та лінгвістичних відмінностей громадян; навпаки, право на відміну завжди було невід'ємною характеристикою британського суспільства як наслідок історично закріплених відмінностей між англійцями, валлійцями, шотландцями та ірландцями [18]. Це і заклало основу для мультикультурної моделі, в рамках якої культурні спільноти мають право зберігати свої особливості, якщо поважають закони приймаючої країни. Таким чином, місцева влада допускає існування шкіл для мусульман, де навчання ведеться на їхній рідній мові з використанням "етнічних" вчителів [79]. Місцева влада в деяких графствах намагається забезпечити пропорційне представництво національних меншин в загальному числі зайнятих [15]. Існує ряд державних програм з підготовки кадрів для іммігрантів, в етнічній пресі регулярно публікуються пропозиції про наявність вакантних місць. Однак три основні суперечності цієї моделі продовжують існувати — ідеологічна (відсутність асиміляції), політична (наявність законів шариату, за якими воліють жити більш 1/3 англійських мусульман) та економічна (гірші умови проживання іммігрантів) [18].

Отже, як бачимо, жодна з моделей не є ідеально успішною, кожна з них має свої власні переваги і недоліки, і нажаль, не завжди ці переваги є більш вагомими. Таким чином, жодна модель не допомогла подолати симптоми небезпечного розлому, що намітився у стосунках між більшістю населення і мусульманськими громадами Заходу, що є в значній мірі продовженням геополітичного конфлікту між Заходом та ісламським світом [12].

Однак у той же час, зауважимо, що чим більш численними стають неінтегровані в місцеве суспільство ісламські сегменти, тим вищим стає потенціал конфлікт-

ності суспільства і тим більш сприятливе підґрунтя з'являється для діяльності радикальних ісламістських угруповань [13].

Таким чином бачимо, що головною проблемою, і одночасно важливим завданням, як для Європи в цілому, так і для урядів окремих європейських країн є вироблення чіткої та ефективної інтеграційної політики, яка б сприяла успішній адаптації мусульманських мігрантів до приймаючої держави, та одночасно базувалася на тому, що мусульманська діаспора за своїм змістовним наповненням (культурним, соціальним, політичним тощо) є дещо відмінною від інших меншин, що проживають в Європі, а тому вона і потребує до себе специфічного підходу. Слід зазначити, що такий підхід ні в якому разі не має сприйматися суспільством як прояв расизму чи спроба прихованої дискримінації, яка б начебто за допомогою офіційних документів та законів певним чином скоротила б окремі права європейських мусульман, аби зменшити ступінь їх активності в європейському регіоні. Специфічність даного підходу буде ґрунтуватися лише на тому, що на відміну від інших меншин, що також проживають в країнах Європи, мусульманська діаспора не є належною до секулярного суспільства, будь-які сфери її щоденного життя регулюються саме релігією, а отже вирішення проблем і реалізація потреб тих представників мусульманської цивілізації, що мігрували до європейських країн має відбуватися з урахуванням саме цих, найважливіших для мусульманського суспільства факторів.

Отже, можемо зауважити, що роль і місце мусульман в Європі в подальшому залежатиме від того, якими саме діями будуть керуватися європейські уряди стосовно мусульманської громади. Виходячи з цього, автор вважає доречним запропонувати можливі сценарії розвитку даного питання:

Сценарій А. Спроба розвитку євроісламу (або подібної інтеграційної моделі). Цей новий вид ісламу повинен поєднувати мусульманські обов'язки і принципи із західними елементами, такими як права людини, влада закону, демократія і гендерна рівність [84]. Таким чином, мусульманин інтегрується в європейське суспільство, і стає одночасно і мусульманином, і європейцем. На думку Т. Рамадан, основоположника ідеї євроісламу, "європейський іслам" буде сприяти тому, щоб європейські мусульмани не зачинялися в своїх гетто, а приймали активну участь в суспільному житті Європи, і таким «мирним чином» поширювали іслам в європейських країнах [34]. Проте, варто зауважити, що мусульман, що вступають у все тісніший контакт з європейцями все ж не перестає хвилювати питання культурних і релігійних відмінностей. Тобто, хоча в мусульманській діаспорі на Заході є деяке число людей, які цілком комфортно почувають себе в секуляризованому суспільстві, і які не дотримуються всіх обрядів ісламу, це не означає, що вони відмовилися від сприйняття ісламу як найважливішого маркера своєї ідентичності [86]. Таким чином можна вважати, що серед представників євроісламу рано чи пізно знайдуться ті, для кого культурні та релігійні цінності виявляться важливішими мирного співіснування із західним суспільством.

Водночас не можна забувати про тих представників мусульманської діаспори, які взагалі не виявляють жодного бажання пристосовуватися до європейських порядків, а своє невдоволення вже існуючими і новоствореними законами виражають усілякими акціями протестів, що завдають чималої шкоди європейському суспільству [87]. До речі, саме такі особи і складають більшість мусульманського населення в країнах Європи.

Таким чином бачимо, що цей сценарій хоча й передбачає інтеграцію мусульман в європейське суспільство, все одно має на меті поширення ісламу в регіоні, більш того, він не сприймається більшістю самих мусульман, отже рано чи пізно

може стати причиною нових протестів і заворушень. Згідно з цим питання проведення «примусової інтеграційної політики» взагалі знімається само по собі.

Сценарій В. Ісламізація. Європа, боячись бути звинуваченою в расизмі і дискримінації не буде приймати жодних конкретних кроків щодо інтеграції мусульман в європейське суспільство. Таким чином кількість мусульман в європейських країнах буде тільки зростати за рахунок як міграції, так і високої народжуваності, і політичні перспективи мусульманського населення, яке з без того вже є важливим фактором політичного життя Європи, будуть тільки збільшуватися. І відповідно до цього, європейські мусульмани будуть вимагати все більше і більше змін як на соціальному, так і на політичному рівнях [18]. Це призведе лише до подальшої відособленості місцевих мусульман, зростання впливу радикального політичного ісламу в їх середовищі, що вже незабаром може перетворитися на реальну загрозу для внутрішньополітичної стабільності і самого існування сучасної Європейської цивілізації [19].

Сценарій С. Контроль міграції. Європа сконцентрує свою увагу саме на міграційній політиці, створивши жорсткіші умови міграції мусульман. Прикладом може слугувати вибіркова міграція. Тобто, європейські країни будуть відкривати двері лише для лікарів або програмістів, в яких є гостра необхідність, адже корінні жителі чомусь не прагнуть здобувати необхідну для цього кваліфікацію [20]. Проте, якщо таким чином все ж таки вдасться контролювати потік легальних мігрантів до країн Європи, то залишається проблема мігрантів нелегальних (прикладом може слугувати потік мігрантів з міст Сеута та Мелілья, що є територіями Іспанії, але знаходяться на африканському континенті [21]).

Але навіть при проведенні жорсткої міграційної політики країнам Європи не вдасться зупинити процес збільшення представників мусульманської культури на Заході, оскільки кількість мусульманського населення тут збільшується також за рахунок того, що приріст населення серед мусульман значно вищий, ніж у не мусульман [22], та за рахунок звернення в іслам корінного населення Європи (наприклад, у порівняно невеликій Франції кількість білих французів-мусульман вже складає 50 тисяч осіб, що значно перевершує кількість навіть російських мусульман) [23].

До того ж політика, що буде стосуватися лише зупинення міграційних потоків не допоможе вирішити вже існуючих між мусульманським та західним суспільством суперечностей. Отже, свою увагу європейські уряди мають звертати не лише на питання, пов'язані з процесами міграції, але й на вироблення порядку розв'язання вже існуючих всередині Європи конфліктів.

Сценарій Д. «Цивілізаційна нічия». Процес досягнення взаєморозуміння між західним та мусульманським суспільством ускладнює той факт, що мусульманська громада Заходу характеризується як етнічним, так і культурним різноманіттям [24]. До того ж, в Європі, як вже говорилося, немає єдиного офіційного представницького органу мусульман, з яким держава могла б вести діалог [25]. Згідно з цим, Європа має всіляко сприяти створенню на своїй території відповідної структури яка б представляла загальні інтереси всієї мусульманської громади Європи, таким чином вимоги та потреби мусульман будуть представлені мирним шляхом, а кількість можливих протестів та ісламістських і екстремістських виступів значно зменшиться.

Слід зауважити також, що, для того щоб вести з мусульманською громадою зрозумілий один одному діалог європейське суспільство має також певним чином об'єднатися, тобто керуватися єдиною політикою стосовно мусульманських мігрантів та їх прав і обов'язків [26]. Іншими словами, європейські країни змушені будуть

узгоджувати свою національно-державну політику з необхідністю розробляти багатокультурні стратегії, враховуючи інтереси мігрантів.

Складність цього питання полягає в тому, що така політика має не тільки гарантувати всі права, збереження релігійної і культурної своєрідності європейських мусульман, але й гармонізувати їхні відносини із суспільством, забезпечити інтеграцію мусульман у сучасну європейську цивілізацію та не суперечити принципам самої європейської цивілізації [27].

Таким чином, запропоноване дослідження дає підстави зробити висновок, що масові імміграційні процеси представників мусульманського світу на територію європейського континенту сприяють не просто поступовому розповсюдженню цінностей ісламського світу серед європейського населення, а й провокують ескалацію тривалого конфлікту між представниками обох цивілізацій. Особливість мусульмансько-європейських відносин полягає в тому, що вони представляють собою два повністю відмінних та несумісних один з одним суспільства: секуляризоване та несекуляризоване. Однак не дивлячись на це, представники мусульманської діаспори продовжують мігрувати до європейських країн, одночасно зберігаючи свої власні культурні традиції, і ні в якому разі не пристосовуючись до чужих. Особливо це стосується мусульман-салафітів, тобто тих, хто є прихильниками фундаментального ісламу і в жодному разі не погодиться на впровадження якихось змін у власну релігійну систему, навіть якщо ці зміни будуть декларовані законодавчими актами приймаючої країни і їх невиконання буде призводити до юридичної відповідальності. Таке небажання інтеграції до приймаючого суспільства та відносна самостійність мусульман в його суспільно-політичному житті, яка нерідко базується саме на агресивних екстремістських діях, стали причинами розвитку ісламофобії та ксенофобних настроїв у самих європейців.

Особливу увагу слід приділяти тим суспільним одиницям, які сполучають в собі прихильність одночасно як до фундаменталізму, так і до ісламізму (радикального ісламу). Саме таке поєднання ідей в свідомості мусульманина є найнебезпечнішим для європейських країн, оскільки саме радикальний іслам являє собою певну ідеологію протесту, яка й призводить до росту ісламського екстремізму та тероризму, політизації ісламу і створює загрозу безпеці суспільства. Як наслідок все це може прискорити кризу економічної та політичної системи всієї європейської цивілізації та призвести до вагомого дисбалансу в сучасних міжнародних відносинах.

Отже, задля збереження стабільності в регіоні Європа має виробити доцільну та ефективну політику стосовно все менш інтегрованих мусульманських громад, яка зможе забезпечити їм цю інтегрованість з урахуванням збереження їх культурної та релігійної своєрідності, проте одночасно не буде суперечити інтересам європейських країн. Саме від цього і залежить подальше майбутнє європейського регіону, та те, який з вищевказаних сценаріїв розвитку мусульмансько-європейських відносин все ж таки буде реалізовано.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются последствия миграционных процессов мусульманской общины на территорию Европейского региона, которые напрямую касаются образования мусульманских национальных анклавов внутри европейских стран и нежелания представителей мусульманского общества каким-либо образом приспособиться к законодательству и образу жизни принимающего государства. Статья подтверждает, что осложняет процессы возможной интеграции факт все большего распространения среди представителей мусульманской общины идей исламского фундаментализма, который в свою очередь открыто выступает против секуляризо-

ванного європейського общества. Касательно этого в статье также изучаются модели сосуществования мусульманской общины в рамках европейского сообщества и возможные пути развития дальнейших отношений между ними.

Ключевые слова: Европейский регион, исламский фундаментализм, мусульманская община, салафизм, радикализм, интеграция и ассимиляция, политизация ислама, терроризм и экстремизм, секуляризованное общество, миграционная политика Европы.

SUMMARY

The article considers different consequences of immigration processes of Muslims to the European region, which are connected with the formation of national enclaves inside European countries and with the reluctance of Muslim community to adapt to the legislation and traditions of the host state. The article confirms that the processes of possible integration are complicated by the fact of wide spreading among representatives of Muslim community ideas of Islamic fundamentalism, which opposes against European secularized society. In this regard the article also studies models of existence of Muslims in the European community and possible ways of further development of relations between them.

Key words: European region, Islamic fundamentalism, the Muslim community, salafism, radicalism, integration and assimilation, the politicization of Islam, terrorism and extremism, secularized society, migration policy of Europe.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Журавский, А. В. Ислам [Текст] / А. В. Журавский. — М. : Весь мир, 2004. — 224 с.
2. Ацамба, Ф. М. Основные направления в Исламе [Текст] / Ф. М. Ацамба, С. А. Кирилин. — М. : Наука, 2002. — 568 с.
3. Грюнебаум, Г. Э. фон. Классический ислам. Очерк истории (600—1258) [Текст] / Г. Э. фон Грюнебаум. — М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1986. — 216 с.
4. Керимов, Г. М. Шариат. Ответы шариата на проблемы современности [Текст] / Г. М. Керимов. — М. : Весь мир, 2007. — 512 с.
5. Родионов, М. А. Ислам классический [Текст] / М. А. Родионов. — СПб. : Петербургское востоковедение, 2004. — 218 с.
6. Добаев, И. П. Исламский радикализм: генезис, эволюция, практика [Текст] / И. П. Добаев. — Ростов-на-Дону : Издательство СКНЦ ВШ, 2002. — 329 с.
7. Игнатенко, А. Исламизм: Глобальная угроза? — М.: Научно-исследовательский институт социальных систем, 2000. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://i-r-p.ru/page/stream-library/index-3809.html>. — Загол. з екрану.
8. Баширов, Л. А. Исламский фундаментализм: генезис, идеология, практика. — (Цит. 21.01.2013). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://religio.rags.ru/journal/anthology4/a4_16.pdf. — Загол. з екрану.
9. Наумкин, В. Мусульманская диаспора на Западе: дифференциация, конвергенция, гибридизация. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.perspektivy.info/srez/val/musulmanskaja_diaspora_na_zapade_differenciacija_konvergencija_gibridizacija_2011-04-08.htm. — Загол. з екрану.
10. Пономарева, А. Мусульмане Европы: прогрессирующий фактор страха [Текст] / А. Пономарева // Индекс безопасности. — 2007. — № 3. — С. 62–63.
11. Трофимова, О. Мусульмане и ислам в Западной Европе [Текст] / О. Трофимова // Мировая экономика и международные отношения. — 2009. — № 10. — С. 52–60.

12. Четверикова, О. Н. Ислам в современной Европе: стратегия «добровольного гетто» против политики интеграции [Текст] / О. Н. Четверикова // Россия XXI. — 2005. — № 1. — С. 54-87; № 2. — С. 52-93.
13. Нетесова, Ю. Политика стран Европы и радикализация мусульманских общин [Текст] / Ю. Нетесова // Космополис. — 2008. — № 3. — С. 104-124.
14. Игнатенко, А. Эндогенный радикализм в Исламе. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ca-c.org/journal/cac-08-2000/12.ignatenko.shtml>. — Загол. з екрану.
15. Малашенко, А. В. Исламские ориентиры Северного Кавказа [Текст] / А. В. Малашенко. — М. : Гендальф, 2001. — 180 с.
16. Волков, В. О природе исламского радикализма. — (Цит. 24.01.2013). — [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://magazines.russ.ru/oz/2003/5/2003_5_39.html
17. Цхурбаев, А. Влияние Ислама на современные европейские процессы. — (Цит. 03.01.2013). — [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.darial-online.ru/2003_5/tshurbaev.shtml
18. Наумкин, В. Западная цивилизация и мусульманская диаспора. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://oneislam.ru/?p=3415>. — Загол. з екрану.
19. Орлик, В. Европа мусульманская [Текст] / В. Орлик //Зеркало недели. — 2004. — № 29. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zn.ua/POLITICS/evropa_musulmanskaya-40609.html. — Загол. з екрану.
20. Крылов, А. Европеизация ислама или исламизация Европы? — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/839094>. — Загол. з екрану.
21. Захарченко, А. М. Проблема поширення ісламського фундаменталізму, екстремізму та тероризму: можливі наслідки для України [Текст] / А. М. Захарченко // Вісник Одеського державного економічного університету. — 2008. — № 1. — С. 115-127.
22. Вискне, Д. В Париже иранцы превращают себя в факелы. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.utro.ru/articles/2003/06/19/207205.shtml>. — Загол. з екрану.
23. Поденок, С. Мусульманские эмигранты громят Париж. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.utro.ru/articles/2005/11/02/491542.shtml>. — Загол. з екрану.
24. Акции протеста мусульман охватывают Европу. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dni.ru/polit/2012/9/21/240852.html>. — Загол. з екрану.
25. Канунникова Т. Мусульманские партии в Европе или «демократический джихад». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://modus-agendi.org/articles/1028>. — Загол. з екрану.
26. Как европейские политики приходят к власти с помощью мусульман. Союз левых и ислама. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://right-world.net/news/875>. — Загол. з екрану.
27. Наумкин, В. Исламский радикализм в зеркале новых концепций. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.perspektivy.info/misl/idea/islamskij_radikalizm_v_zerkale_novyh_koncepcij_2010-04-29.htm. — Загол. з екрану.
28. Крылов А. Европеизация ислама или исламизация Европы?. — (Цит. 12.02.2013). — [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/839094/>
29. Устраханов, Р. Европа в огне: конфликт цивилизаций. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ruskline.ru/monitoring_smi/2011/12/14/evropa_v_ogne_konflikt_civilizacij/ — Загол. з екрану.

30. Крылов А. Европеизация ислама или исламизация Европы?. – (Цит. 12.02.2013). – [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/839094/>
31. Добаев, И. П. Терроризм в странах Западной Европы и на Юге России: компаративистский анализ. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.i-r-p.ru/page/stream-exchange/index-3251/>. — Загол. з екрану.
32. Курбанов, Р. В. Модели и перспективы существования му сультманских общин в немусульманском политико-правовом пространстве// Фикх мусульманских меньшинств. Мусульманское законодательство в современном немусульманском мире. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.idmedina.ru/books/theology/?4885>. — Загол. з екрану.
33. Садыхова А. А. Евроислам: миф или реальность?. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://muslem.ru>. — Загол. з екрану.
34. Ramadan, T. To be a european muslim [Текст] / T. Ramadan. — U.K. : Islamic Foundation, 1999. — 273 p.
35. Хенкин, С. Мусульмане в Испании: проблемы адаптации [Текст] / С. Хенкин // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — №3. — С. 48-58
36. Курбанов, Р. В. Проблемы формирования идентичности западных мусульман // Фикх мусульманских меньшинств. Мусульманское законодательство в современном немусульманском мире. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.idmedina.ru/books/theology/?4886>. — Загол. з екрану.